

IS DIT MIJN LICHAAM?

VISIOENEN VAN HET VOLMAAKTE LICHAAM IN KATHOLIEKE
MORAAL EN MYSTIEK

Grietje Dresen
Nijmegen (Valkhof Pers) 1998
187 blz., f 29,90

Het christendom heeft van meet af aan een problematische relatie gehad met het natuurlijke, in casu seksuele lichaam. In de orthodoxe christelijke visie behoort het lichaam weliswaar tot de goede dingen van de schepping, maar vormt de moeilijk controleerbare seksuele lichamelijke, die het gevolg is van de zondeval, in veel opzichten een belemmering voor de individuele morele volmaaktheid. De moraaltheologe Grietje Dresen gaat in dit boek in op de problematische relatie tussen katholieke kerk en lichaam en behandelt de historische achtergrond en de moderne nawerkingen van het ideaal van het volmaakte beheerste lichaam, het lichaam dat zich onder leiding van de rede voegt naar Gods orde. De zes opstellen van het boek zijn onafhankelijk van elkaar geschreven en te lezen, maar hebben het christelijke streven naar 'de beheersing van het zwakke vlees' als gemeenschappelijke invalshoek. Bij de lectuur moet men rekening houden met het feit dat de auteur, zoals zij zelf stelt (p. 20), overtuigd is van de waarde van de kerngedachten achter de beschreven symboliek of voorschriften. Met bijzondere aandacht voor de seksespecifieke uitwerking van de door haar bestudeerde thematiek, formuleert Dresen echter wel kritische bespiegelingen op de katholieke moraal en biedt zij in elk van haar bijdragen telkens ook een gedegen uiteenzetting van het behandelde onderwerp in historisch perspectief.

In het eerste opstel 'Het lichaam de baas blijven, of: waarom verbiedt de rooms-katholieke kerk voorbehoedmiddelen?' bekijkt Dresen het verbod op voorbehoedmiddelen en kunstmatige voortplanting tegen de achtergrond van de herkomst van het ideaal van het volmaakte beheerste lichaam. Eén van de belangrijkste grondleggers van deze visie is de kerkvader Augustinus. Onder invloed van dualistische stromingen zoals de gnosis, beschouwt hij seksuele aandrang en lust als exemplarisch voor de opstandigheid van het vlees na de zondeval. Daarom kan seksualiteit volgens hem enkel goed zijn binnen het huwelijk en wanneer ze op voortplanting gericht is of op het vermijden van ontucht. Gecombineerd met Thomas van Aquino's idee van de natuurlijke gerichtheid van de (huwelijks)seksualiteit op de voortplanting, vormen Augustinus' 'legitieme motieven voor de huwelijksdaad', de zogenaamde *bona matrimonii*, nog altijd de pijlers van de katholieke huwelijks- en seksuele moraal. Sinds Vaticanum II heeft de kerk

wel een personalistische wending gegeven aan de omschrijving van huwelijksdoelen en huwelijksdaad: zij combineert de idee van voortplanting als natuurlijk doel van de echtelijke seksualiteit immers met de idee van 'wederzijdse zelfgave' en beschouwt de seksuele gemeenschap daarbij als 'voltooide zelfexpressie van de echtelijke liefde'. Deze wijziging maakt volgens Dresen de katholieke huwelijksmoraal nog rigoristischer en onbegrijpelijker: omwille van de onlosmakelijke idee van echtelijke geslachtsgemeenschap en voortplanting, wordt een liefdevolle maar onvruchtbaar gemaakte huwelijksdaad in deze optiek immers moreel verwerpelijkker dan een liefdeloze, onbeschermde huwelijksdaad. De auteur wijst terecht op het feit dat de gevolgen van het verbod op anticonceptiva en kunstmatige voortplanting voor vrouwen sowieso zwaarder wegen.

Het opstel getiteld 'Het betere bloed. Over het ritueel van de kerkgang en het offer in de katholieke traditie' probeert de ambivalente, seksegebonden waardering van bloed te verklaren met behulp van Nancy Jays antropologische interpretatie van het bloedoffer. De ambigue houding tegenover het in principe sekselose bloed, illustreert voor Dresen bij uitstek wat zij – zonder evenwel het concept gender te gebruiken – omschrijft als 'de machtsverhouding tussen de seksen in de betreffende cultuur, met name de wijze waarop biologische verschillen waargenomen, gewaardeerd en symbolisch benadrukt worden' (p. 43). Zo spelen in het christendom 'het (reine) lichaam en bloed' van de mannelijke Christus een centrale rol, maar mogen zij enkel gemanipuleerd worden door wie niets met het onreine lichaam en bloed van vrouwen te maken heeft, namelijk door cultisch reine mannen. Dat de voortplantingsfuncties van vrouwen niet te combineren zijn met omgang met het allerheiligste, wordt volgens de auteur ook geïllustreerd door het – tot in de jaren zestig gangbare – katholieke ritueel van de kerkgang veertig dagen na de bevalling. Hoewel dit gebruik door de kerk al vroeg voorgesteld is als een dankzegging, is het in essentie toch een wedergeboorte en een reiniging van de kraamvrouw. Volgens Dresen heeft dit ritueel voor de (mannelijke) kerk een symbolische functie, vergelijkbaar met de betekenis van het bloedoffer voor mannen in prekapitalistische, patrilinair georganiseerde samenlevingen.

In 'Van Madonna tot Madonna, of: het ideaal van de

onbevleete vrouw' geeft de auteur eerst een historische schets van het kerkelijke ideaalbeeld van Maria als altijd-durende maagd en tegenbeeld van Eva. Vervolgens toont zij aan de hand van popzangeres Madonna aan dat moderne, seculiere idealen van controle over het eigen smetteloze, gestroomlijnde lichaam in het verlengde liggen van de christelijke visie van de beheerste en onbevleete vrouw. Madonna speelt met de traditionele dichotomieën van maagd en hoer die mannen creëerden om de potentieel ordeverstorende aspecten van de centrale rol van vrouwen in de voortplanting te beheersen. Volgens Dresen vormt Madonna voor haar jeugdige fans echter een even ambivalent ideaalbeeld als de figuur van Maria voor katholieke vrouwen tot in de jaren zestig: beide vrouwen verbeelden immers een bepaalde mate van almacht en uniciteit, maar vormen tevens een onbereikbaar en dus in vele opzichten frustrerend ideaal.

De katholieke visie op het lichaam en de symboliek die hiermee samenhangt, is hoofdzakelijk door mannen geformuleerd, maar Dresen besteedt ook aandacht aan de manier waarop vrouwen in het verleden tegen het lichaam aankeken. In het opstel 'Het vuile vlees versterven, een nieuw vlees verwerven. De tweeslachtige waardering van het lichaam in de vrouwenmystiek' weerlegt zij – aan de hand van de geschriften van de vijftiende-eeuwse mystica Alyt Bake – op overtuigende wijze één van de centrale visies van Caroline Walker Bynum. Deze historica stelt in verschillende van haar studies dat er in de middeleeuwse vrouwenmystiek sprake is van een meer positieve houding ten opzichte van het eigen zondige, vrouwelijke lichaam. Vrouwen associeerden volgens Bynum de menselijkheid van Christus met zijn 'vrouwelijk' vlees en beschouwden het (lijdende) vrouwelijke lichaam als toegangspoort tot God. Dresen wijst er echter op dat men deze visie niet zomaar mag veralgemenen. Bij Alyt Bake, die deel uitmaakte van de Nederlandse religieuze hervormingsbeweging de Moderne Devotie, is het 'vuile vlees' immers niet specifiek vrouwelijk. In het kader van de mystieke opgang moet het vlees van elke mens, via de vereenzelviging met Christus, lijden en versterven voor het bekleed kan worden met het 'nieuwe vlees'. Dit laatste concept duidt bij Alyt Bake in de eerste plaats een geestelijke toestand aan en het is het enige soort 'vlees' dat door haar positief bejegend wordt.

De vijfde bijdrage is getiteld 'Het recht op elkaars lichaam en het ene vlees. Kleine geschiedenis van de huwelijksplicht'. Deze behandelt de kerkelijk-juridische visie dat het recht op het seksueel gebruik van elkaars lichaam het centrale object vormt van het sacramentele huwelijkscontract: zoals Christus en zijn kerk, geeft men door te huwen 'voor eens en altijd' zijn/haar lichaam aan de partner. De auteur schetst de theologische en kerk-historische context van wat in de katholieke moraal de 'hewelijksplicht' (*debitum coniugale*) heet en de verschillende uitwerking voor man en vrouw van dit concept. Dresen behandelt in het bijzonder de problematische implica-

ties van de modernisering van het concept huwelijksplicht in het nieuwe kerkelijke wetboek. Hierbij verdwijnt het recht op elkaars lichaam in de bredere, maar moeilijker objectief te bepalen verplichting tot 'echtelijk welzijn'. De nadruk op de verplichting tot, en het recht op liefde laat echter – zoals ook al uit Dresens eerste opstel bleek – nog altijd geen anticonceptie of kunstmatige voortplanting toe omdat de kerk vasthoudt aan de opvatting dat voortplanting zowel doel als natuurlijk resultaat van de huwelijksdaad moet zijn. Het feit dat geprobeerd wordt personalistische rechten en plichten te combineren met de idee van een eenmalige, onverbreekbare wilsovereenkomst heeft bovendien tot gevolg dat de kerk in geval van onoverkomelijke huwelijksproblemen moet proberen aan te tonen dat het huwelijk als sacrament nooit totstandgekomen is. De geloofwaardigheid van de katholieke huwelijksbelofte komt hierdoor volgens Dresen sterk in het gedrang.

In de zogenaamde huisregels in Paulus' Brief aan de Efeziërs (5, 21-6,9) wordt het lichaam van Christus voorgesteld als symbool van de harmonieuze, natuurlijke samenwerking tussen van nature ongelijke lede(mate)n. In het laatste opstel van de bundel getiteld 'Liefdevolle macht en de metafoer van het lichaam. Aantekeningen bij de katholieke interpretatie van het vierde gebod' behandelt Dresen de uitwerking van deze metafoer in de sociale leer van de kerk. In het kader van het zogenaamde 'liefdespatriarchalisme' worden machtsverhoudingen binnen samenlevingsvormen (man/vrouw, vader/kind, heer/slaaf) immers als natuurlijke, organische verhoudingen en tegelijkertijd als liefdesverhoudingen voorgesteld. De auteur gaat hoofdzakelijk in op de manier waarop de kerk sinds het einde van de negentiende eeuw de paulinische idee van gehoorzaamheid aan het vaderlijk gezag betrokken heeft op gehoorzaamheid aan andere gezagsdragers, met name de overheid. Naar mijn persoonlijke mening valt deze bijdrage – hoe interessant ook – enigszins uit de toon omdat zij het minst rechtstreeks met het thema beheersing van het zwakke vlees te maken heeft.

Het boek is voorzien van voetnoten en van een uitvoerige, recente bibliografie over de visies die het christendom in de loop der tijden ontwikkeld heeft op het lichaam, de vrouw, het vader-moederschap, het huwelijk, het gezin, de seksualiteit. Het is geschreven in een zeer toegankelijke, heldere stijl en lijkt mij uitermate boeiend voor al wie geïnteresseerd is in de (geschiedenis van de) katholieke seksuele moraal. Dresen toont immers op overtuigende wijze aan dat – hoewel de kerk haar visie vandaag op meer verholde en subtiele wijze verwoordt dan in het verleden – vijandigheid tegenover het lichaam en de seksualiteit in het algemeen en tegenover het vrouwelijke lichaam en de vrouwelijke seksualiteit in het bijzonder, nog altijd een essentieel bestanddeel vormen van de door de kerk gepropageerde ethiek.

Katrien Heene